

ŞAFİİ MEZHEBİNDE FETVA VERME USÛLÜ

THE METHOD OF GIVING FATWA IN THE SHAFI'İ MADHĤĤAB

MURAT NERGİS

DR., SİİRT İL MÜFTÜLÜĞÜ
SİİRT PROVİNCIAL OFFICE OF MUFTI
SİİRT, TÜRKİYE

murat_nergis@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-7822-5520>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1528052>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
4 Ağustos / August 2024

Kabul Tarihi / Accepted
24 Aralık / December 2024

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Nergis, Murat, "Şafii Mezhebinde Fetva Verme Usûlü [The Method of Giving Fatwa in The Shafi'i Madhhab]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 11/2 (Aralık/December 2024): 869-893.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr



ŞAFİİ MEZHEBİNDE FETVA VERME USÛLÜ¹

Öz

İslamî hayatın düzenli bir şekilde devam etmesi için fetva faaliyetlerinde belirli bir mezhebin görüşünün takip edilmesi gereklidir. Dinî meselelere çözüm, bir mezhebin sistematik yapısına bağlı kalmakla mümkündür. Zira mezhepler, şer'î kaynaklar bağlamında hukukun hukukun istikrarını sağlamış kurumlardır. Mezhebe müntesip olan bir fakihin, mezhepte var olan görüşlerden birisiyle amel etmede serbest olmakla beraber fetva verirken mezhep müctehidlerin tarafından sistemleştirilen metoda uygun hareket ederek bu mutemet kabul edilen görüşe göre fetva vermelidir. Fakihin takip ettiği metoda fetva usûlü denilmiştir. Fetva veren, bu usule uyduğu müddetçe fetvası geçerlilik kazanacaktır. Fetva faaliyetlerinin bir düzen içerisinde yürütülmesi için mezhepler, fetva usûlü literatürünü geliştirmişlerdir. Böylelikle mezhep içinde disiplini sağlamışlardır. Mezheplerin kendi fetva usulünde ve literatüründe fetva ile ilgili kullandığı terimler arasında farklılıklar arz etmektedir. Her mezhep fetva konusunda esas alınan görüşler hususunda kendisine has belli bir hiyerarşiye sahiptir. Bu hiyerarşiye göre icthad ehliyetine sahip olan fakih şer'î kaynaklardan hüküm çıkarır. İctihad ehliyetine sahip olmayan fakih ise tâbi olduğu mezhebin fetva usulünü bilmeli o mezhebe göre fetva vermelidir. Şâfiî mezhebi de dinî meselelere çözümler üretmek için bir takım yöntem ve kurallar koyarak fetva usulünü oluşturmuştur. Sistematik bir yapıya ulaşıncaya kadar Şâfiî mezhebinde fetva vermede esas alınacak kaynak furu-i fikh kitapları belli bir süreçten geçmiştir. H. VII. asırdan önce Şâfiî mezhebinde Müzenî'nin *el-Muhtasar*, Şirâzî'nin *et-Tenbîh* ve *el-Mühezzeb* ve Gazzâlî'nin *el-Vasıt* ve *el-Vecîz* adlı eserleri fetva vermede başlıca temel furu-i fikh kaynakları olmuştur. Râfiî ve Nevevî'den sonra yazılan eserler, Şâfiî mezhebinde fetva vermede esas kaynak teşkil etmiş, çoğu hâşiyeler bu eserlerin üzerine yazılmış ve Şâfiî mezhebindeki furu-i fikh dersleri bu eserlerden yapılmıştır. H. X. asırdan itibaren günümüze kadar ki zaman aralığında Şâfiî mezhebinde fetva verilirken şu sıralamanın takip edildiğini görmekteyiz: müftî eğer tercih ehli ise ve meseleyi tashih etmeye gücü varsa kendisine Râfiî ve Nevevî'den hangisinin görüşü mezhebin usûl ve kaidelerine daha uygun görünürse o görüşü tercih edip onunla fetva verir. İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin Muhammed er-Remlî gibi başka müteahhir fukahânın görüşlerine bağlı kalmaz. Şâfiî mezhebinde fetva ehliyetine sahip değilse ve meseleyi tashih etme gücü yoksa o ancak râvî ve nâkildir. Bu durumda, *Tuhfetu'l-muhtâc* ve *Nihâyetu'l-muhtâc*'in ittifak ettikleri görüşle fetva verir. Bu iki eser aynı meselede ihtilaf etmişse müftî, iki eserden birisinin görüşüyle fetva vermede muhayyerdir. Mesele hakkında bu iki eserde de görüş belirtilmemişse Şeyhü'l-İslâm Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Şerhu'l-Behceti's-Sağîr* eserine göre fetva verir. Bu eserde de mesele hakkında bir görüş yoksa yine Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Menhec*'in şerhi olan *Fethu'l-Vehhâb* eserinde geçen görüşe göre fetva verir. Bu eserde de bulunmaması durumunda Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî'nin furu-i fikh alanında yazdığı *Muğni'l-Muhtâc*, *el-İknâ* (*Şerhu ğâyeti'l-İhtisâr*) ve *Şerhu'l-behce* eserlerinden fetva verir. Fetva verirken aynı mesele hakkında İbn Hacer, Remlî, Şeyh Zekeriyâ el-Ensârî, Hatîb eş-Şirbînî'nin bizzat kendi eserleri arasında da ihtilaf olursa fetva vermede onların kitapları arasında var olan sıralama takip eder. Yukarıda zikredilen eserlerde meselenin hükmüne rastlanmaması durumunda Şâfiî mezhebinde fetva vermede mu'temed olan hâşiyelerden fetva verir. Bu sıralamadan sonra meselenin hükmü bu kitaplarda bulunmadığında mezhebin usûlüne muhalefet etmemek şartıyla diğer hâşiyelerden de fetva verebilir. Bu çalışmamızda Şâfiî mezhebinde fetva usûlü detaylı bir şekilde incelenmiştir. Şâfiî mezhebinin geçirdiği dönemlere bağ-

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU danışmanlığında 12/04/2024 tarihinde tamamladığımız "Şâfiî Mezhebinde Fetva Verme Usûlü" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

lı olarak fetva vermede izlenen usûllerle ilgili uygulamalar da zikredilmiştir. Şâfiî mezhebinde fetvada esas alınan furu-i fikh kitapları gözler önüne serilmiştir. Bunun yanı sıra Şâfiî mezhebiyle ilgili eserlerde yaygın olarak kullanılan istilâhlara yer verilerek mezhebin fetva usulünde izlenen süreçler ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Fıkıh, Mezhep, İmâm Şâfiî, Fetva, Müctehit

THE METHOD OF GIVING FATWA IN THE SHAFİ'I MADHĤĤAB

Abstract

In order for Islamic legal life to continue in a consistent and organised manner, it is necessary to follow the view of a particular sect in fatwa activities. The solution to religious issues is possible by adhering to the systematic structure of a sect. This is because sects are institutions that have ensured the security of law, created legal unity and ensured legal stability. A jurist who belongs to a sect should know the way to follow in preferring one of the opinions in the sect or giving fatwa on it. He should give fatwa according to the preferred rājih view of the sect he belongs to. The method followed by the mufti in giving fatwa is called the method of fatwa. As long as the mufti follows this method, his fatwa will be valid. In order to carry out fatwa activities in an orderly manner, the sects developed the fatwa methodology literature. Thus, they ensured discipline within the sect. The terms used by the sects in their fatwa procedure and literature regarding fatwa differ among them. Each sect has its own hierarchy in terms of the opinions taken as basis for fatwa. According to this hierarchy, the faqih who has the capacity of ijtihad makes judgements from shari'ah sources. The faqih who does not have the capacity for ijtihad should know the fatwa procedure of the sect he follows and give fatwa according to that sect.

The Shafi'i madhhab has also established the fatwa methodology by establishing a set of methods and rules to produce solutions to religious issues. Until they reached a systematic structure, the books of jurisprudence, which are the sources to be taken as basis for issuing fatwas in the Shafi'i madhhab, went through a certain process. Before the VIIth century AH, al-Muhtasar by al-Musani, al-Tanbih and al-Muhaz-zab by al-Shirazi, and al-Wasit and al-Wajiz by al-Ghazali were the main sources of jurisprudence for issuing fatwas in the Shafi'i school. In the period between the IIVth and Xth centuries AH, the works of Rāfi'i and al-Nawawī, who were referred to as Shaykhān in the Shafi'i madhhab, became the main sources for issuing fatwas in the Shafi'i madhhab. The works written after Rāfi'i and al-Nawawī were the main sources for issuing fatwas in the Shafi'i madhhab, most of the commentaries were written on these works, and the furu-i fiqh classes in the Shafi'i madhhab were conducted from these works. He does not adhere to the views of other later jurists such as Ibn Hajar al-Haythami and Shams al-Din Muhammad al-Ramli. In the Shafi'i madhhab, if the jurist who is to give a fatwa is not competent and does not have the power to correct the matter, then he is only a narrator and transmitter. In this case, The fatwa is given according to the unanimous opinion of Tuhfat al-Muhtaj and Nihayat al-Muhtaj. If these two works disagree on the same issue, the mufti is free to give a fatwa based on the opinion of one of the two works. If there is no opinion on the matter in either of these two works, then the fatwa is given according to Shaykh al-Islam Zakariyya al-Ansari's Sharh al-Bahjat al-Saghir. If there is no opinion on the matter in this work, the fatwa is given according to the opinion in Zakariyya al-Ansari's Fath al-Wahhab, which is a commentary on Menhaj. In the absence of an opinion in this work, the fatwa is given according to the opinion in Muhammad b. Ahmad al-Khatib al-Shirbini's Mughni al-Muhtaj, al-Iknā' (Sharh al-Ghayat al-Ihtisār), and Sharh al-Bahjat in the field of furū al fiqh. If there is a dispute about the same matter between the works of Ibn Hajar, al-Ramli, Shaykh Zakariyya al-Ansari, and Khatib al-Shirbini himself, the order of their books is followed in giving fatwa.

If the ruling of the matter is not found in the aforementioned works, the fatwa is given from the glosses that are mu'tamed in the Shafi'i madhhab. After this order, if the ruling of the matter is not found in these books, fatwa can be given from other commentaries as long as it does not contradict the usul of the madhhab. In this study, the fatwa procedure in the Shafi'i madhhab has been analysed in detail. The hierarchical structure of the sect in the activity of giving fatwa in the Shafi'i madhhab has been revealed. The practices related to the procedures followed in issuing fatwa in the periods of the Shafi'i madhhab have been mentioned. The books of jurisprudence that are taken as a basis for fatwa in the Shafi'i madhhab have been revealed. The terms commonly used in the works related to the Shafi'i madhhab are included. The processes followed in the fatwa procedure of the Shafi'i madhhab have been revealed.

Keywords: Fiqh, Sect, İmâm Şâfi'i, Fatwa, Muftahid.

GİRİŞ

Dünya üzerinde yaşayan Sünnî Müslüman nüfusunun büyük çoğunluğunu Hanefî ve Şâfiî mezheplerine mensup topluluklar oluşturmaktadır.

Endonezya ve Malezya Şâfiîlerin genellikle en yoğun şekilde yaşadıkları yerlerdir. Kafkaslar ve onun güneyinde kalan Azerbaycan, İran'ın batısı, Kuzey Irak'tan Suriye'ye ve Ürdün'e kadar aşağıya doğru devam eden koridor ve Yemen'in özellikle Hadramavt bölgesi gibi yerlerde yoğun bir şekilde Şâfiî nüfusu varlığını devam ettirmektedir. Mısır'la beraber bazı Doğu ve Orta Afrika ülkeleri ile Batı ülkelerinde yaşayan Müslümanların önemli bir oranını Şâfiî mezhebi teşkil etmektedir.

Türkiye'nin doğu kesimleri özellikle Ağrı, Batman, Diyarbakır, Bitlis, Bingöl, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Van illerinin halkı genel olarak Şâfiî mezhebine bağlıdır.

Memlükler döneminde diğer dört Sünnî mezhebe göre Şâfiî mezhebinin Mısır'da ayrıcalıklı bir konumu olmuştur. Yavuz Sultan Selim'le beraber Osmanlı devrinde siyasî ve idarî açıdan imtiyazlı hale gelen Hanefî mezhebine rağmen, Şâfiî mezhebinin toplumdaki hâkim konumu yine de sürmüştür. Ayrıca tarihi süreçte Şâfiî mezhebi, Orta Asya bölgesinde Hanefî mezhebinden sonra ikinci büyük sünnî mezhep olarak en fazla müntesibe sahip ve en istikrarlı mezhep durumuna gelmiştir.

Osmanlı döneminde resmî mezhep haline gelen Hanefî mezhebine rağmen Şâfiî mezhebi Mısır'da, Şam'da, Irak'ta, Hicaz'da, Yemen ve Türkiye'nin doğusunda ilmî faaliyetlerine güçlü bir şekilde devam etmiştir. Diğer bölgelerde kalan Şâfiîler, özellikle Endonezya ve Malezya Müslümanları bu merkezlerde mevcut olan ilmî birikimden yararlanmışlardır.

Şâfiî mezhebi fetva verme konusunda diğer ehl-i sünnet mezhepleri gibi kendisine has bir usûle sahiptir. Mezhep içerisinde fetvanın bu usûl çerçevesinde verilmesi gerekmektedir. Fetva verirken görüşleri tercih edilmesi

gereken Şâfiî fukahâsı olduğu gibi mezhep eserleri arasında da tercih edilmesi gereken Şâfiî fûrû'u fıkıh eserleri vardır.

Bu çalışmamızda konuyla ilgili yazılmış farklı eserlerden hareketle, Şâfiî mezhebine göre fetva vermede tercih edilecek Şâfiî fukahâsının görüşleri ve Şâfiî fûru fıkıh eserleri ile ilgili elde ettiğimiz sonuçları ortaya koymaya çalışacağız.

1. FETVANIN TANIMI, İFTÂ, MÜFTÎ VE MÜSTEFTÎ KAVRAMLARI

Sözlük manası olarak fetva: Şer'î hükümlere bağlı olsun veya olmasın sorulan soruya verilen cevaptır.² İstilahî olarak fetva: Fakîhin şer'î mesele hakkındaki soruya sözlü veya yazılı olarak verdiği cevaptır.³

İftâ kelimesinin lügat manası: Durumu açıklamak, soruyu cevaplamaktır.⁴ İftâ kelimesinin ıstılahı manası: İftâ, müftînin müsteftînin şer'î sorusunu sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmasıdır.⁵

Müftî: “Şer'î meselenin hükmü hakkındaki soruyu verdiği fetva ile cevaplandırır.

Müsteftî: Şer'î meselelerden birisi hakkında soran, fetva isteyen kişidir.⁶

1.1. Müftînin Taşınması Gereken Vasıflar

Şâfiî mezhebi müctehit tabakalarının tümünde, müctehitin mezhebi ezberlemiş olması ve fakîhu'n-nefs (vücûh ve turuk sahibi olan imam seviyesinde olmamakla beraber imamının mezhebini ezberlemiş, delilleri bilen ve onları takrir edebilen) olması şarttır. Bu sıfatlara haiz olmadan fetva vermeye kalkışan kişi günahkâr olur ve büyük sorumluluk altına girmiş olur.⁷

İmamu'l-Harameyn ve başka diğer âlimler, müctehitin mezhebi ezberlemiş olması ve fakîhu'n-nefs olması şartından dolayı, fıkhıta tasarruf sahibi ve mâhir olan fıkıh usûlcüsünün keza hilâf ve münazara ilminin

² Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzak el-Murteâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arus min Cevâhiri'l-Kâmus* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 24/20-38; Muhammed 'Amim el-İhsan el-Müceddidî el-Beraketi, *Edebü'l-Müftî*, (Keratiş: Dâru'l-'Ulum, 1437), 9; Muhammed Takî el-Osmanî, *Usûlü'l-Fetva ve Âdabuhu*, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2014/1435), 9.

³ Fahrettin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/486; Muhammed Takî el-Osmanî, *Usûlü'l-Fetva ve Âdabuhu*, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2014/1435), 10.

⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-Arus min Cevâhiri'l-Kâmus*, 24/20-38; 'Abdülkerim Zeydan, *Usûlü'd-Da'veti*. Doku-zuncu Baskı, (Beyrut: Müessesetu'r-Risaleti Naşirun, 1423/2002), 140. أفتاه في المسألة، وأفتاه له، أي أبا نه له، وأفتاه في المسألة. يفقيه: إذا أجهبه

⁵ Atar, “Fetva”, 12/ 486; Zeydan, *Usûlü'd-Da'veti*, 142.

⁶ Abdülkerim Zeydan, *Usûlü'd-Da'veti*. 140; Hanin, *el-Fetvâ fi Şer'iati'l-İslamiyye*, 1/221; Atar, “Fetva”, 12/486.

⁷ Necmuddin Ahmed b. Hamedan Harrânî., *Sfatu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, (Riyad: Daru's-Sami'î İbni Hazm, 1436/2015), 173.

zirvesinde olan araştırmacının da sadece bu vasıflarıyla fetva vermelerinin kesinlikle caiz olmadığını; karşılaştığı bir meseleyi sorması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁸ Bu kişilerin kendileri veya başkaları hakkında fetva vermeleri haram görülmüştür.⁹

Bugün sorulan dinî sorulara müctehit vasıflarını taşımadığı halde müctehitlerin görüşlerini naklederek fetva veren âlimim müftî diye nitelendirilmesi mecazî mana itibarıyla.¹⁰

Müftinin taşınması gereken şartları ele alan eserler incelendiğinde genel olarak şu şartların zikredildiği görülecektir:¹¹

1. Müslüman olmak
2. Akıllı olmak
3. Bâliğ olmak
4. Âdil olmak
5. Müçtehit olmak
6. Sağlam bir mizaca, mürüvvete sahip olmak
7. Uyanık olmak.

2. ŞÂFÎ MEZHEBİNDE FETVA VERİLİRKEN İMAM ŞÂFÎ'NİN KAVİLLERİ VE ASHABININ VECİHLERİ ARASINDA TERCİHTE TAKİP EDİLECEK USÛL

Bu meseleye girmeden önce şu ıstılahların bilinmesi ehemmiyet arz etmektedir.

Kavl: İmam Şâfiî'nin görüşünü temsil eder. Şâfiî'nin Irak dönemine (H. 195-199) ait görüşlerine kavl-i kadîm, Mısır'a gittikten sonraki (H. 199-204) görüşlerine de kavl-i cedîd denir. Çoğu zaman Şâfiî'nin bir mesele hakkında, hatta kadîm veya cedîd görüşleri arasında bile iki veya daha fazla kavli bulunabilmektedir.¹²

Vecih: Şâfiî mezhep müctehitlerinin imam Şâfiî'nin usulüne uygun olarak

⁸ Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necib el-Mutî'î, (Cidde: Mektebetu'l-İrşad, t.y.), 1/178; Şehrezûrî, Ebu 'Amr 'Osman b. Abdurrahman (İbn Salah), *Edebu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*. thk. Muvaffak Abdullah Abdülkadir, (Beyrut: Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, 1407/1986), 101; Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Âdâbu'l-Fetva ve'l-Müftî ve'l-Müsteftî*. thk. Bessam Abdulvahhab el-Câbi, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 32; Harrânî, *Sıfatu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, 173.

⁹ Harrânî, *Sıfatu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, 173.

فإن الماهر في علم الأصول أو الخلاف أو العربية دون الفقه يحرم عليه الفتيا لنفسه ولغيره لأنه لا يستقل بمعرفة حكم الواقعة من أصول الاجتهاد لقصور آتته

¹⁰ Fahrettin Atar, "Fetva", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/ 486-496.

¹¹ شرط المفتي كونه مكلفا مسلما ثقة مأمونا متزها عن أسباب الفسق وخوارم العروءة فقيه النفس سليم الذهن رصين الفكر. صحيح التصرف والاشتراط متيقظا Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, 106-107; Nevevî, *Edebu'l-fetva ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. 19; Beraketi, *Edebu'l-Müftî*, 18.

¹² Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/242. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/394-396.

yaptıkları icthah ve tahrîcileri ifade eder. Şâfiî mezhebinde tahrîc ile yapılan görüşler vecih, mezhep imamının icthahlarına ise kavîl denilerek bu görüşler birbirinden ayırt edilmiştir.¹³

Tahrîc: Mezhep imamının hakkında görüş belirtmediği bir meseleyi onun usulü çerçevesinde hükme bağlamaktır. Tahrîc, mezhep imamının usulüne bağlı olan mezhep müctehitlerinin bir faaliyetidir. Mezhepte bu faaliyet düzeyine gelmiş müctehitlere ashâbü't-tahrîc, ehlü't-tahrîc veya ashâbü'l-vücûh denilmiştir. Ashâbü'l-vücûh terimi daha yaygın kullanılmıştır.¹⁴

Zamanımızda Şâfiî mezhebinde verilen fetvaların ana kaynağını toplamda on yedi ıstılah teşkil etmektedir. Bunların dokuzunu İmam Şâfiî'nin kavillerini temsil eden (الأظهر) el-azhar, (المشهور) el-meşhur, (القديم) el-kadîm, (الجديد) el-cedîd, (وفي قول) ve fî kavlin, (في قول قديم) fî kavlin kadîm, (وفي قول كذا) ve fî kavlin kezâ, (والقولان) ve'l-kavlân, (والأقوال) ve'l-akvâl ıstılahları ile bunların altısını Şâfiî mezhebi ashabının vecihlerini temsil eden (الأصح) el-esahh, (الصحيح) es-sahîh, (وقيل) ve kîle, (وفي وجه) ve fî vechin, (والوجهان) ve'l-vechân, (والأوجه) ve'l-evcuah ıstılahları teşkil etmektedir. Diğer kalan iki ıstılah (النص) en-Nas ve (المذهب) el-Mezhep ıstılahları ise bu görüşlere olan hilafın yakinen veya muhtemel olan İmam Şâfiî'nin kavilleri ile Şâfiî mezhebi ashabının vecihlerinden mürekkep olduğu durumlarda kullanılmıştır.¹⁵

2.1. Kaviller Arasında Tercih Kaideleri

İmam Şâfiî'nin görüşlerine has kılınan kavîl, kadîm ve cedîd diye ikiye ayrılmaktadır.

2.1.1. Kadîm ve Cedîd Kaviller Arasında Tercih

İmam Şâfiî'ye ait kadîm ve cedîd kavillerinin çatışması durumunda İmamü'l-Harameyn Cüveynî'ye (ö.478/1085) göre Şâfiî mezhebinde üç meselede¹⁶, imam Nevevî'nin (ö. 676/1277) ifadesiyle Şâfiî ashabından bir grup fakihe göre yirmi veya daha fazla meselede, müteahhir fakihlere göre ise on dört meselede kadîm görüş ile fetva verilebilir.¹⁷ Muhammed b. Süleyman el-Kürdî el-Medenî (ö.1194/1780) ise araştırılması halinde kadîm görüşle fetva verilen meselelerin otuzu ve daha fazlasını bulacağını söylemiştir.¹⁸

¹³ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/242.

¹⁴ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/242.

¹⁵ Meykarî, *Süllemü'l-Müt'allimi'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Rumûzi'l-Minhâc* 54; Fehd Abdullah el-Hubeşî, *el-Medhal ilâ Mezhebiş-Şafiiyyeti*, (Ebu Dabî: Mektebetu aynı'l-Câmi'a, 2005), 88.

¹⁶ Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftâ*, 128-129; Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/108.

¹⁷ Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/109.

¹⁸ Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fî beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdetiş-şâfiyye*, 368.

2.1.2- İki Cedîd Kaviller Arasında Tercih

İki cedîd kavil çatıştığında müftî bu iki kavilden istediği bir kavil ile fetva veremez. Bu iki cedîd kavil arasında fetva verirken şu hususlara riayet etmelidir¹⁹:

1-İmam Şâfiî, iki cedîd kavilden hangisini sonra söylenmiş ise o cedîd görüş ile amel edilir.

2-İmam Şâfiî, iki cedîd kavli beraber söylemişse ve bu iki kavilden birini tercih etmişse onun tercih ettiği kavli ile amel edilir.

3-İmam Şâfiî, iki cedîd kavli beraber söylemiş ve bunlar arasında tercihte bulunmamışsa veya iki cedîd kavli beraber söylediği bilinmeyip bunlar arasında da tercihte bulunmamışsa veya iki cedîd kavlin beraber veya ayrı zamanlarda söylediği bilinmezse bu durumda:

a-Tahrîc ve tercih ehli olan müftî bu iki cedîd kavilden, ercah olan kavli araştırır bulur. Tahrîc ve tercih ehli olmayan müftî ise, ehli tercih, ehli tahrîcin bu meseledeki görüşlerini nakleder.

b-Müftî, hiçbir şekilde tercihe ulaşmadığı taktirde kendisi ercah görüşe ulaşıncaya kadar tevakkuf eder.²⁰

2.1.3. Kavli Kadîm İle Fetva Verebilme Kriterleri

Kavli Kadîm, İmam Şâfiî'nin Bağdat'tayken söylediği ve Bağdat'tan çıktıktan sonra da Mısır'a varmadan önce söylediği görüşleri kapsar.²¹

Öncelikle bilinmelidir ki kadîm görüş ile fetva verebilmek için müftînin tahrîc rütbesinde olması gereklidir. Eğer, müftî tahrîc ehli değilse fetvayı ancak tahrîc ehlinden naklederek verebilir.²²

Her ne kadar İmam Şâfiî'den kavli kadîm olan görüşler hakkında; لَا أُجْعَلُ فِي حَلِّ مَنْ رَوَاهُ عَنِّي “Kadîm görüşümü rivayet edene hakkımı helal etmem”²³ ve لَا يَحِلُّ عَدُّ الْقَدِيمِ مِنَ الْمَذْهَبِ “Kadîm görüşü mezhep görüşü saymak helal değildir” ifadeleri kullanmışsa bile kadîm görüşlerle ‘amel edilip edilmeyeceği konusunda mezhep imamları arasında ihtilaflar olmuştur.

Bu durumda İmam Şâfiî'nin kadîm kavli, cedîd kavli ile muvafık ise bu iki görüşle de fetva verilir. Eğer bir meselede kadîm kavilde değinilmemiş, cedîd kavilde değinilmişse cedîd görüşle fetva verilir. İmam Şâfiî'nin hacamat

¹⁹ Zâfirî, *Mustelehâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye*, 284; Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/111.

²⁰ Şehrezûri (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*, 123; Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/111; Muhammed b. Abdülaziz *el-Mezhep 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlîkiyye ve'l-Şâfiyye ve'l-Hanbeliyye*, 293.

²¹ Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye*, 341.

²² Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye*, 363 Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/108.

²³ Şîrvânî, *Havaşî ale Tuhfetu'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc li İbni Hacer el-Heytemî*, 1/54; Remlî, *Nihayetu'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, 1/50.

yaptıktan sonra veya hamamdan çıktıktan sonra guslün sünnet olduğu gibi hakkında kadîm kavlinde değindiği bir meseleye cedîd görüşünde değinmemişse Şâfiî'nin kadîm görüşüyle fetva verilir.²⁴

Şâfiî mezhebinde kadîm görüş, şu iki durumda mezhep görüşü olarak kabul edilmiştir:

- 1- Kadîm görüş, sahîh bir hadis ile desteklenmişse,
- 2- Kadîm görüş muhalif cedîd bir görüş belirtilmemişse.²⁵

Cüveynî *Nihâyetü'l-Matlab fi Dirâyeti'l-Mezheb* eserinde "el-Âniye" babında: "Kadîm kaviller, bana göre artık Şâfiî'nin mezhebi değildirler. İmam Şâfiî, cedîd kavilleriyle kadîm görüşlerin hilafıyla hükmetmiştir. Kendisinden vaz geçilen görüş, artık vaz geçen kişinin mezhebi değildir" ifadesini kullanmıştır.²⁶

İmam Nevevî de Şâfiî' mezhebinin muhakkik ve mutkin fukâhâsına göre, imam Şâfiî'nin vazgeçmesine rağmen Şâfiî' mezhebindeki müctehitlerin fetva verdikleri kâdîm görüşlerin artık Şâfiî'nin kendi görüşleri olmadığı onların mezhep görüşleri olduğunu ifade etmiştir.²⁷

Şâfiî'nin rücu ettiği bazı kadîm görüşlerle Şâfiî' mezhebi ashâbının fetva vermeleri, onların kendi icthatlarının bir sonucudur. Mezhepte müctehit olduklarından icthatları onları bu şekilde hüküm vermeye sevk etmiş, onlar da bu şekilde fetva vermişlerdir. Onların Şâfiî'nin rücu ettiği bazı kadîm kavillere göre fetva vermeleri o görüşlerinin imam Şâfiî'ye nisbet edilmesini gerektirmez, o görüşler mezhep müctehitlerinin yeni görüşleridir.²⁸

Bununla beraber mezhepte icthat rütbesine erişmiş İzz b. Abdisselam (ö. 660/1262)²⁹ imam Şâfiî'nin râcih olan cedîd kavli karşısında mercuh olan kadîm kavli ile amel etmenin câiz olduğunu belirtmiştir.³⁰

Şeyhân diye ifade edilen Râfiû ve Nevevî de, kişinin kendi nefsi için fâdil (râcih) olan görüş varken mefdul (merchuh) olan görüş ile amel etmesini câiz kılmışlardır.³¹

²⁴ Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihi mine's-sâdeti's-şâfiyye*, 339.

²⁵ Muhammed b. Abdülaziz. *el-Mezhep 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikîyye ve's-Şâfiîyye ve'l-Hanbeliyye*, 280.

²⁶ Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/67.

قال إمام الحرمين في باب الآنية من النهاية معتقدي ان الاقوال القديمة ليست من مذهب الشافعي حيث كانت لانه جزم في الجديد بخلافها والمرجوع عنه ليس مذهبنا للراجع

²⁷ Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/67.

²⁸ Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/67.

²⁹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 5/249; Zirikli, *el-A'lam*, 4/21.

³⁰ Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihi mine's-sâdeti's-şâfiyye*, 343.

³¹ Şirvânî, *Havaşî ale Tuhfetu'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc li İbni Hacer el-Heytemî*, 10/110; Bâ-'Alevî, *Buğyetü'l-Müsterşidin*, (Beirut: Dâru'l-Fikr), 14; Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibin*, 4/217.

2.1.4. Kavli Cedîd İle Fetva Verme Kriterleri

Kavli Cedîd: İmam Şâfiî'nin Mısır'da ikametinden sonra kitaplarında veya fetvalarında dile getirdiği görüşleridir. Kavli cedîd, İmam Şâfiî'nin kadîm ve cedîd görüşleri arasındaki hilafa delalet eder. Cedîd kavil râcih olan kavli, kadîm görüş ise mercuh olan kavli ifade eder. Dolayısıyla cedîd kavil kendisinde râcih kavli barındığından yukarıda zikredilen kadîm kavli tercih ettirecek mezhep ashabının görüşleri yoksa cedîd kaville fetva verme zorunluluğu vardır.

Bir meselede imam Şâfiî'nin kadîm ve cedîd görüşleri arasında fark yoksa o durumda imam Şâfiî'nin meseledeki görüşü değişmediğinden iki görüş de muteberdir.

Bir meseleye sadece cedîd görüşünde değinilmişse bu görüş İmam Şâfiî'nin mezhep görüşüdür.

İmam Şâfiî, bir meseleye cedîd görüşünde temas etmeyip sadece kadîm kavlinde değinilmişse o kadîm görüş hala geçerliliğini devam ettiren mezhep görüşüdür. Zira kadîm görüşlerden yapılan rücu' icmâlî olup tafsilî değildir. Her meselede rücu' vuku bulmamıştır. Kadîm kavilden yapılan rücu' meselelerin çoğunda olmuş, tümünde olmamıştır.³²

3. HAKKINDA İKİ KAVİL VEYA İKİ VECİH OLAN MESELELERDE FETVA VERME KRİTERLERİ

Şâfiî mezhebinde İmam Şâfiî'nin bazen bir mesele hakkında birden fazla kavli olmuş, ashabının da bazen bir mesele hakkında birden fazla vecihleri olmuştur. Mezhep içerisinde bu kavil ve vecihlerden tercihte bulunabilmek için bazı kriterler belirlenmiştir. Bunlar aşağıda iki ana başlıkta zikredilecektir:

3. 1. Hakkında İki Kavil Olan Meselelerde Fetva Verme Kriterleri

Müftî, hakkında iki kavil ve iki vecih olan bir meselelerde fetva vermede muhayyer değildir. Dolayısıyla kendi isteğine göre fetvada bulunamaz.

Müftî, hakkında iki kavil olan meselede fetva verirken şu hususlara göre hareket eder³³:

a- Müftî, tahrîc ehli ise iki kavilden biri ile istediği gibi amel edemez ve fetva veremez. İmam Şâfiî, iki kavli ayrı vakitlerde zikretmişse, bu iki ka-

³² Abdükadir b. Abdülmütalib el-Mendeyli el-Endünişi, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhîri'l-kütübi'l-fikhiyyeti li eimetine'l-fukahâiş-Şâfiyye*, 180.

³³ Şehrezûri (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*, 123.

vilden hangisini daha sonra zikretmişse o kavle tâbi olur. Zira önceki kavil, müteahhir kavil tarafından nesh edilmiştir.

İmam Şâfiî, iki kavli beraber zikretmişse, diğer bir ifadeyle aynı vakitte zikretmişse bu durumda:

1-İmam Şâfiî bu iki kavilden birini tercih etmişse bu durumda tercih ettiği kavil mu'temet olan kavildir.

2-İmam Şâfiî iki kavilden birini tercih etmemişse veya Şâfiî'den nakledilen iki kavilden hangisinin önce, hangisi sonra olduğu bilinmemişse, tahrîc ehli olan müftî başka mezhebe sapmayarak, Şâfiî mezhebinin usûl ve kaidelerinden hareketle iki kavilden râcih ve sahîh görüşü araştırır.³⁴

b- Müftî, tahrîc ehli değilse; mezhepte tahrîc ehlinin tercih ettiği görüşü nakleder. Bir tercihe rastlamaması halinde hüküm vermez, tevakkuf eder.³⁵

3. 2. Hakkında İki Vecih Olan Meselelerde Fetva Verme Kriterleri

Vecih: Mezhep imamının nassının olmadığı bir mesele hakkında, mukayyed müçtehidin mezhep imamının bir şeyi delil olarak kabul etmesi için aradığı şarta muvafık bir delil bulunduğu mezhep usûlüne ve İmam Şâfiî'nin koyduğu kurallara dayanarak çıkardığı hükümdür.³⁶ Bir meselede aynı şahsa ait iki vecih olabildiği gibi bazen iki ayrı şahsa ait olabilmektedir.

İki vecihli olan meselede hüküm verme hususunda İbn Salâh (ö. 643/1245) ve Nevevî arasında hilaf olduğunu görmekteyiz. Şehrezûrî'ye göre iki vecih, ister aynı mezhep imamının görüşleri olsun ister ayrı iki mezhep imamının görüşleri olsun hangi vechin önce veya sonra söylenildiğine bakılmaz.³⁷ Tahrîc ehli olan fakihler bunlardan hangi vechi tercih etmişlerse o vecih mu'temed olur. İbn Salâh, hakkında iki kavil ve iki vecih olan meselelerde yukarıda zikredilen iki yolu takip etmeyip kaviller ve vecihler arasındaki tercihlere bakmadan kendi isteğine göre fetva veren kişinin cahillik yaptığını ve icma'a muhalefet ettiğini belirtmiştir.³⁸

Nevevî'ye göre ise iki vecihli olan meselede iki vecih de eğer aynı şahsa ait ise iki kavilli olan meseledeki gibi aynı yol izlenir. Yani o şahsın iki vechinden en son söylediği vecih tercih edilir.³⁹

³⁴ Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*, 123; Dimyâti, *İlânetu't Tâlibin*, 4/220; Muhammed b. Abdülaziz el-Mezhep 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve'l-Şâfi'iyye ve'l-Hanbeliyye, 293.

³⁵ Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*, 124.

³⁶ Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, 97; Nevevî, *Âdâbu'l-Fetvâ ve'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, 29; Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 1/77.

³⁷ *وأما الوجهان فلا بد من ترجيح أحدهما وتعرف الصحيح منهما عند العمل والفتوى بمثل الطريق المذكور ولا عبرة فيهما بالتقدم والتأخر وسواء* وقد يكون الوجهان لشخصين ولشخص والذي لشخص ينقسم كاتقسام القولين؛ وأما الوجهان فيعرف الراجح منهما بما سبق إلا أنه لا اعتبار

³⁸ Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*, 125.

³⁹ *وقد يكون الوجهان لشخصين ولشخص والذي لشخص ينقسم كاتقسام القولين؛ وأما الوجهان فيعرف الراجح منهما بما سبق إلا أنه لا اعتبار*

3.2.1. İki Vecih Arasında Tercih Kaideleri

Müftî, hakkında iki vecih olan meselede tercihte bulunurken şu yolu izlemelidir⁴⁰:

a-Aynı şahsa ait olan vecihlerde en son söylenen vecih tercih edilir.

b-Aynı şahsa ait olmayan vecihlerde önceki ve sonraki veche bakılmaz. Müftî, tercih ve tahrîc ehli ise ercah olan vechi araştırır bulur. Bunun sonucunda: 1-İmâm Şâfiî'nin bir kavlinde veya bir nassında ya da ashabtan gelen bir vecihte olan ihtilafı görüşler arasında râcih görüş olan Mansûs vecih, mukayyed müctehitin bir meselede hakkında mezheb imamının var olan nassının hilafını yine mezheb imamının başka bir meselede var olan nassından tahrîc etmesi olan Muharrac veche tercih edilir.⁴¹

2-Nass ile iki vecihten birisinin fâsid olduğu hükmü verilmişse, diğer vecih ile amel edilir.

3-İki vecihten sadece birisi özel bir soruda veya özel bir meselede zikredilmiş ve cevap verilmişse, bu vecih bu meselede sahîh vecih kabul edilir.

4-Müftî, kavil ve vecihlerde tercih ve tahrîc ehli değilse, o zaman sırasıyla; çoğunluğun sahîh kabul ettiği, daha âlim olan ve daha takva olanın sahîh kabul ettikleri kavil ve vecih ile amel eder.⁴²

5-Müftî, tercih edilmiş görüşü hiçbir kimsede bulamazsa; iki kavil nakleden ve iki vechi söyleyenlerin durumlarına itibar edip ona göre amel eder. İki kavli nakleden veya iki vechi söyleyenler arasında sırasıyla önce Buveytî (öl. 231/846), Rebî' el-Muradî (öl. 270/884), el-Müzenî (öl. 264/877), Rebî' el- Cîzî (öl. 256/870) ve Harmel'e'nin (öl. 243/857) nakilleri tercih eder.⁴³

6-İki vecihten birisi, diğer mezheb imamlarının çoğunluğunun görüşüne muvafık bir görüş ise bu vecih tercih edilir.⁴⁴

4. ŞÂFÎ MEZHEBİNDE FETVA VERİRKEN MÜFTİNİN TAKİP EDECEĞİ USÛL

Şâfiî mezhebinde fetvayı veren müftinin tercih ehli olup ve olmaması durumuna göre birtakım hususlar arz etmektedir.

فيهما بالتقدم والتأخر إلا إذا وقع من شخص

واحد, Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 1/107-111.

⁴⁰ Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*, 124; Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 1/111.

⁴¹ Endûnisî, *el-Hazâinü's-Seniyye Min Meşâhiri'l-Kütübî'l-Fikhiyyeti li Eimetine'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, 182; Ömer Aslan, Şâfiî Mezhebinde Fetva Usûlü ve Kullanılan Başlıca Rumuz ve Terimler, *Harran İlahiyat Dergisi* 45 (Haziran 2021), 69; Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, 97; Nevevî, *Âdâbu'l-Fetvâ ve'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, 29; Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 1/77.

⁴² Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-mühezzeb*, 1/111.

⁴³ Zâfirî, *Mustelehâtü'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, 284; Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-mühezzeb*, 1/111.

⁴⁴ Zâfirî, *Mustelehâtü'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, 284; Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-mühezzeb*, 1/111.

4.1. Şâfiî Mezhebine Göre Fetva Verecek Müftînin Tercih Ehli Olması Durumunda Fetva

Tercih ehli; ashâb-i vücûh ve ashabı turuk olan müctehit mertebesine ulaşmamış, zihni muhakemesi ve fikri güçlü olan, davranışları düzgün, delilleri doğru, fatîn (zeki, kavrayışlı) ve sözün maksadını çabuk anlama fitratına sahip olan fakîhdir.⁴⁵ Tercih ehli olan müftî, mezhep imamının mezhebini ezberleyen, delillerini bilen ve delilleri takrir edebilme gücüne sahip kişidir. Tasvir, tahrir, temhid ve tezyif kuvvetine hâiz olandır. Bu vasıflara sahip olmasına rağmen tercih ehli olan müftî, mukayyed müctehidin sahip olduğu mezhebi ezberleme, hükümleri istinbat etmede becerikli olma ve usulü bilme gibi vasıflarda ondan daha aşağı mertebededir.⁴⁶ Tercih ehli vasfı, hicri dördüncü asrın sonlarında yaşamış çoğu musannifin genel vasfıdır.⁴⁷

Şâfiî mezhebinde fetva verirken, müftînin tercih ehli olması ve meseleyi tashih etme gücüne sahip olması durumunda, Râfi'î ve Nevevî'nin ikisinden hangisinin görüşünü mezhebin usûl ve kaidelerine daha uygun görürse onu tercih eder ve onunla fetva verir.⁴⁸

4. 2. Şâfiî Mezhebine Göre Fetva Verecek Müftînin Tercih Ehli Olmaması Durumunda Fetva vermesi

Şâfiî mezhebinde tercih ehli olmayıp meseleyi tashih etme gücüne sahip olmayan müftî, ancak râvî ve nâkil mertebesindedir.⁴⁹ Sözü edilen müftî, fetva vermede şu yol takip eder:

Müteahhir âlimlerin İbn Hacer ve Remlî'nin bir meseledeki görüşlerinde yanıldıklarına dair bir ittifakları yoksa müftî, İbn Hacer'in *Tuhfetu'l-muhtâc* ve Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc* eserlerinde ittifak ettikleri görüşe göre fetva verir.⁵⁰

⁴⁵ Heytû, *el-İctihâdu ve Tabakatu Müctehidiş-Şafi'iyeti*, 40.

⁴⁶ Nevevî, *Edebu'l-fetva ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, 29-30; Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/77; Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*, 98; Harrânî, *Sıfatu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, 169.

⁴⁷ Heytû, *el-İctihâdu ve Tabakatu Müctehidiş-Şafi'iyeti*, 49; Nevevî, *Edebu'l-fetva ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, 29-30; Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, 1/77; Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*, 99; Harrânî, *Sıfatu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, 168.

⁴⁸ Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye* 38-58; Endûnisi, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhiri'l-kütüb'l-fikhiyyeti li eimetine'l-fükahâi's-Şâfiyye*, 175-176; Sakka, *el-Fevâidü'l-mekkiyye fimâ yehtecuhu talabetu's-Şafi'yye*, 118; Muhammed İbrahim Ahmed Ali; Ali b. Muhammed b. Abdülaziz el-Mezhep 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve's-Şâfiyye ve'l-Hanbeliyye, 301.

⁴⁹ Muhammed İbrahim Ahmed Ali; Ali b. Muhammed b. Abdülaziz el-Mezhep 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve's-Şâfiyye ve'l-Hanbeliyye, 301; Ali Cuma Muhammed, *el-Medhal ila diraseti'l-mezahibi'l-fikhiyye*, 65-66; Hubeyşî, *el-Medhal ila mezhebi's-şâfiyyeti*, 74; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye* 58-59; Endûnisi, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhiri'l-kütüb'l-fikhiyyeti li eimetine'l-fükahâi's-Şâfiyye*, 174; Sakka, *el-Fevâidü'l-mekkiyye fimâ yehtecuhu talabetu's-şâfiyye*, 118-119.

⁵⁰ Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye* 58-59; Hubeyşî, *el-Medhal ila mezhebi's-şâfiyyeti*, 74; Ali Cuma Muhammed, *el-Medhal ila diraseti'l-mezahibi'l-*

4.3. Müftînin Kuvvetli Görüş ile Fetva Verme Zorunluluğu

Şâfiî mezhebine göre fetva verecek olan kişi azhar, meşhûr, sahîh, esah, mezhep, mu'temed' evcâh, müttecâh, nass, cedîd (istisnalar hariç) olan görüşlere göre fetva vermelidir.⁵¹

Burada şunu belirtmekte fayda vardır: Esah görüşün mukabili sahîh olarak nitelendirilse bile zayıf bir görüştür, onunla fetva verilemez. Şâfiî fıkîh literatüründe esah görüşün mukabilinde olan sahîh görüş zayıf görüş olarak zikredilmektedir. Zira esah görüşün mukabili olan sahîh görüş, mukabilinde fâsîd görüş olan sahîh görüş ile aynı değildir.⁵² İbn Hacer, *Tuhfetu'l-muhtâc* eserinde bununla ilgili olarak şöyle bir izahta bulunmaktadır: "İki vecih veya daha fazla vecihler arasındaki hilafta râcih olmayan görüşün delili; şaz değilse ve delilinin açık olmasından dolayı kuvvetli olması ve râcih olan diğer vechin deliline denk olmasına rağmen, mezhep ashabının çoğunluğu râcih olan görüş olarak diğer vechi tercih etmiş ise veya delili diğer vechin delilinden daha açık ise o zaman bu râcih görüşe (esah derim). Esah ıstılahını kullanmamın sebebi bu görüşe mukabil olan görüşün delilinin sıhhatini sezdirmek içindir. Esah görüşün mukabili hakkında zayıf görüş olduğu hükmü varken ona sahîh denmesinden amaç, bu zayıf görüşün delilinin ilk bakışta kayda değer bir güce sahip olmasından dolayıdır. O görüşü reddetmek ince mana ve delillere inmeyi gerektirmektedir. Oysa sahîh görüşe mukabil olan fâsîd görüşün delili bu derecede değildir. Onun delilinin ilk bakışta hatalı olduğu hemen anlaşılır ve red edilir. Gerçekte zayıf olup onunla fetva vermek caiz olmayan esahın mukabiline sahîh denmesinin sebebi bu itibardır. Bir meselede aynı anda iki zıt hükmün bulunması yoktur."⁵³

Bu iki ayrı ıstılahı iyi kafa yorulduğunda ortada gerçekten esah, sahîh ve fâsîd olmak üzere üç ıstılahın olmadığı görülecektir. Bilakis esah ve mukabilinde olan sahîh olmak üzere iki ıstılah ile sahîh ve mukabilinde olan fâsîd olan ayrı iki ıstılah olmak üzere birbirinden ayrı dört ıstılah ortaya çıkar.

4.4. Müftînin Zayıf Fetva ile Fetva Verebilme Yolu

Şâfiî mezhebinde kişinin bizzat kendi şahsı için zayıf görüşlerle amel etmesi câiz görülmüştür. Zayıf görüşlerle başkasına fetva vermek ise câiz

fikhiyye, 65-66.

⁵¹ Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibin*, 1/19; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye*, 67.

⁵² Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibin*, 1/19; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye*, 67. والقول الضعيف شامل لخلاف الأصح وخلاف المعتمد وخلاف الأوجه وخلاف المتجه.

⁵³ Şîrvânî, *Hayaşî ale Tuhfetu'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc li İbni Hacer el-Heytemî*, 1/50.

فإن قَوِيَّ الْخِلَافِ (بِنظير مَا مَرَّ فِي الْأَقْوَالِ) (قُلْتُ الْأَصْحَى) لِإِشْعَارِهِ بِصِحَّةِ مُقَابِلِهِ وَكَأَنَّ الْمُرَادَ بِصِحَّتِهِ مَعَ الْحُكْمِ عَلَيْهِ بِالضَّعِيفِ وَمَعَ اسْتِحْوَاجِ اجْتِمَاعِ حُكْمَيْنِ مُتَضَادَّيْنِ عَلَى مَوْضِعٍ وَاحِدٍ فِي أَنْ وَاحِدٍ أَنْ مَدْرَكَهُ لَمْ يَحْطَ مِنَ النَّظَرِ بِحَيْثُ يَجْتَنِبُ فِي رَدِّهِ إِلَى غَوْصِ عَلَى الْمَعْنَانِ الدَّقِيقَةِ وَالْأَدَلَّةِ الْخَفِيَّةِ بِخِلَافِ مُقَابِلِ الضَّحِيحِ الَّتِي قَابَهُ لَيْسَ كَذَلِكَ بَلْ يَرُدُّهُ النَّاطِرُ وَيَسْتَهْجِنُهُ مِنْ أَوَّلِ وَهْمَةٍ فَكَانَ ذَلِكَ صَحِيحًا بِالِاعْتِبَارِ الْمَذْكُورِ ، وَإِنْ كَانَ ضَعِيفًا بِالْحَقِيقَةِ لَا يَجُوزُ الْعَمَلُ بِهِ فَلَمْ يَجْتَمِعْ حُكْمَانِ كَمَا ذَكَرَ

görülmemiştir. Sadece zayıf görüşlerden biri olan sahîh görüşün hilafı fasit görüş ile kişinin bizzat kendi şahsı için olsa bile amel etmesi veya fetva vermesi câiz değildir. Hilâfu'l-esah, hilâfu'l-mu'temed, hilâfu'l-evcah, hilâfu'l-azhar ve hilâfu'l-muttecah olan görüşler zayıf görüşlerdir. Hilafu's-sahîh olan görüşler genellikle fâsid görüşlerdir, onlarla amel edilmez.⁵⁴

Şâfiî mezhebinde fetva vermekle görevli müftünün zayıf olan görüşle fetva vermesi câiz görülmemiştir. Müftî tercih ehli olup kendisine bu görüşün râcih olduğu kanaati hâsıl olsa bile zayıf olan görüşle fetva veremez. Zira kendisine mezhepteki râcih olan görüş sorulmuştur, kendisine göre râcih olan görüş sorulmamıştır.⁵⁵

Mezhebi taklid eden kişinin de mezhebinin râcih görüşünü taklid etmesi zorunludur. Zayıf görüş ile 'amel etmesi câiz görülmemiştir.⁵⁶

Zikredilen bu hususlar, Şâfiî mezhebinde râcih görüşle amel etmek isteyen kişiye mahsustur. Şâfiî mezhebinde bir meselede var olan zayıf kavil veya zayıf vechi soran kişi, zayıf görüş ile amel etmeyi câiz gören görüşe göre amel etmek istediğinde, müftünün o kişiye "Şâfiî'nin şöyle bir görüşü de var" diye fetva vermesi gereklidir. İbn Abdi's-Selâm'ın da içinde olduğu Şâfiî mezhebine bağlı bazı ulema, zayıf görüş sahibinin o görüşünden caydığı sâbit olsa bile o zayıf görüşle amel etmeyi câiz görmüşlerdir. Zira o görüşten caymak o mesele hakkında önceden vuku bulmuş hilafı ortadan kaldırmamaktadır.⁵⁷ Bu görüşe göre mukallit kişi kendi ameli için zayıf görüşü taklit edebilmektedir.⁵⁸

Günümüz Şâfiî mezhebinde kaynak eserlerden biri olan Dimyâtî el-Bekrî (öl. 1310/1893), *Îânetu't Tâlibin* adlı eserinde sahîh ve zayıf görüş ile fetva verme konusunda şu tafsilatı yapmıştır:

1-Aynı şahsa ait iki kavil, iki vecih ve iki tarikten biri tercih edilmemişse:
a-Mukallit kişi, ehli tercih olmaması durumunda kendi şahsı için istediği iki kavil, iki vecih ve iki tarikten biri ile amel edebilir.

b-Mukallit kişi, ehli tercih ise iki kavil, iki vecih ve iki tarikten biri ile amel etmesi için bu iki kavil, iki vecih ve iki tariki araştırması ve tercih etmesiyle câiz olur. Bunlardan birisi tercih edildiğinde fetva ve hükmün mutlak olarak râcih olan görüşe göre verilmesi gerekir.

c-Tercih ehli olanlardan bazıları mercuh olan görüşü tercih etmişse, mukallit

⁵⁴ Dimyâtî, *Îânetu't Tâlibin*, 1/19; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye*, 67.

⁵⁵ Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el- Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kubrâ'l-Fıkhiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 4/317; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye*, 58.

⁵⁶ Şehrezûrî (İbn Salah), *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*, 123; Dimyâtî, *Îânetu't Tâlibin*, 1/17; Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyrimî, *Tuhfetu'l-Habib 'ale Şerhi'l-Hatib*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/82. ولا يجوز العمل بالضعيف في المذهب

⁵⁷ Bâ-'Alevî, *Buğyetu'l-Müsterşidin*, 283.

⁵⁸ Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kubrâ'l-Fıkhiyye*, 4/318,

ister nazar ve tercih ehli olsun ister olmasın bu görüşle sadece kendi şahsı için amel edebilir.

d-Tercih ehli olanlardan hiç kimse mercuh olan görüşü tercih etmemişse, tercih ehli olan mukallit bu görüşle amel edemez; tercih ehli olmayan mukallit ise sadece kişi kendi şahsı için amel edebilir.

2-Ayrı iki kişiye ait iki kavil, iki vecih ve iki tarik olması durumunda:

a-Tercih ehli olan üçüncü kişi, iki kişiye ait olan iki kavil, iki vecih ve iki tarikten birini tercih etmemişse;

a1- Mukallit kişi ehli tercih değilse; bu iki kavil, iki vecih ve iki tarikten istediği birisini fetvada, hükümde ve amelde taklit edebilir.

a2- Mukallit kişi ehli tercih ise; bu iki kavil, iki vecih ve iki tarikten her birisi kendi içinde ehil olan kişinin tercihi olduğundan dolayı, bunlardan istediği bir görüş ile sadece kendi şahsı için amel edebilir.

b-Tercih ehli olan üçüncü kişi, iki kişiye ait olan iki kavil, iki vecih ve iki tarikten birini tercih etmişse; mukallit kişi ehli tercih olsun veya ehli tercih olmasın bu durumda fetva ve hüküm râcih olan görüşe göre verir.

c- İki kavil, iki vecih ve iki tarikte mercuh olan görüşle (iki kavil, iki vecih ve iki tarikten her biri kendi içinde ehil olan kişinin tercihi olduğundan dolayı) ehli tercih olan mukallid ve ehli tercih olmayan mukallidin her biri sadece kendi şahsı için amel edebilir.⁵⁹

4.5. Müftînin Fetva Vermede Öncelik Vereceği Görüşler

Şafîî mezhebinde fetva vermede öncelikli olan görüşler el-esah, el-mu'temed, ez-zâhir, el-mezheb, el-evcah ve el-muttecâh olan görüşlerdir. Bunların hilafına olan görüşler zayıf görüşlerdir. Onlarla fetva verilmez. Yani hilâfu'l-esah, hilâfu'l-mu'temed, hilâfu'l-evcah ve hilâfu'l-muttecâh olan görüşler ile fetva verilmez. Hilafu's-sahîh olan görüşler ise genellikle fâsit görüşler olup onlarla amel edilmez.⁶⁰

4.6. Bir Mesele Hakkında Şafîî Mezhebinde Fetva Bulamayan Müftînin Fetva Verirken Takip Edeceği Yol

Fetva verilmesi istenen meseleye Şafîî mezhebinde fetva bulunmaz ise diğer mu'avvelu aleyh olan mezheplerden biriyle fetva verilir. Zira İbnu Salâh'a Şafîî mezhebinde hakkında nass bulunmayan bir mesele sorulmuş o da Hanefî mezhebine göre fetva vermiştir. İmam Nevevî de Şafîî mezhebinde hakkında nakil bulunmayan bir meseleye Hasan-ı Basrî mezhebine göre fetva

⁵⁹ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kubra'l-Fıkhiyye*, 4/304; Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibin*, 4/220.

⁶⁰ Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibin*, 1/19; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye*, 67.

vermiştir. İmam Zerkeşî de Şâfiî mezhebinde hakkında nass bulunmayan bir meseleye Mâlikî mezhebine göre fetva vermiştir.⁶¹

5. ŞAFİİ MEZHEBİNDE FETVA VERİLİRKEN ÖNCELİKLİ OLAN KİTAP VE HAŞİYELER

Şafiî mezhebi müdevven bir mezhep haline gelinceye kadar mezhep içi fetva verilirken, fetvaya kaynak olan eserler arasında da bir tertip izlenmiştir.

Şafiî mezhebinde hicri yedinci asırdan önceki zamana tekabül eden zaman diliminde Müzenî'nin el-Muhtasar adlı eseri, Şîrazî'nin *et-Tenbih ve el-Mühezzeb* adlı eserleri ile Gazzâlî'nin *el-Vasît ve el-Vecîz* adlı eserleri fetvada esas alınan başlıca furu-i fikh kitapları olmuştur.⁶²

Hicri 7 ile 10. asır arasındaki süreçte ise Şafiî mezhebinde Râfiî'nin, *el-Muharrer fi furu'îş-Şâfi'yye*, *Fethu'l-'azîz fi Şerhi'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-kebîr)*, *eş-Şerhu'sağîr*, *et-Teznîb*, *eş-Şerhu'l-mahmûd*,⁶³ ve Nevevî'nin *et-Tahkîk*, *el-Mecmû'*, *et-Tenkîh*, *er-Ravzâ*, *el-Minhâc*, *Nevevî'nin Fetvaları*, *Şerhu Müslim*, *Tashîhu't-Tenbih ve Nüketu't-Tenbih* eserleri fetva verilirken esas alınan başlıca furu-i fikh kitapları olmuştur.⁶⁴

5.1. Şafiî Mezhebinde Fetva Verilirken Öncelikli Olan Kitaplar

Hicri 10. Asırdan günümüze kadar ise fetva verilirken şu kitap sıralaması takip edilmiştir.⁶⁵

1- İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) yazdığı eserler: *Tuhfetu'l-muhtâc*, *Fethu'l-Cevâd 'ale Şerhi'l-İrşâd*, *el-İmdâd 'ale Şerhi'l-İrşâd*, *el-Îâb Şerhu'l-'Ubâb*, *Fetâva'l-Kubrâ'l-Fikhiyye ve el-Minhâcu'l-Kavîm fi Mesâilî't-Ta'lim*.⁶⁶

2- Şemseddin er-Remlî'nin (öl. 1004/1596) yazdığı eserler: *Şerhu'l-İdâh*, *Nihâyetu'l-muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc*, *Şerhu'l-Behcetî'l-Verdiyye*, *'Umdetu'r-*

⁶¹ Ali Cuma Muhammed, el-Medhal ila diraseti'l-mezahibi'l-fikhiyye, 92-93.

⁶² Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Lügât*, 1/3; Endûnisi, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhiri'l-kütübi'l-fikhiyyeti li eimetine'l-fukahâiş-Şâfiyye*, 167; Muhammed İbrahim el-Hafnâvî, *el-Fethü'l-mübîn fi t'arifi müstalehatü'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*, (Kahire: Dârü's-Selâm, 4132/2011), 154.

⁶³ Bilal Aybakan, "Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/394-396; İbn Kâdı Şuhbe, *Tabakatu Şafiyyeti*, 2/75; Subkî, *Tabakatu Şafiyyeti'l Kubrâ*, 8/281; Mu'cemu'l Müellifin, 3/6.

⁶⁴ Şîrvânî, *Havaşî ale Tuhfetu'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc li İbn Hacer el-Heytemî*, 1/39; Endûnisi, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhiri'l-kütübi'l-fikhiyyeti li eimetine'l-fukahâiş-Şâfiyye*, 170; Sakkaf, *el-Fevâidu'l-mekkiyye fimâ yehtecuhu talabetu's-Şafi'yye*, 117; Hubeşî, *el-Medhal ila mezhebi's-şafiyyeti*, 66; Kürdî, *el-Fevâidu'l-medeniyye fi beyânî men yüftâ bi kavlihi mine's-sâdeti's-şafiyye* 55.

⁶⁵ Hafnâvî, *el-Fethü'l-mübîn fi t'arifi müstalehatü'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*, 154; Endûnisi, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhiri'l-kütübi'l-fikhiyyeti li eimetine'l-fukahâiş-Şâfiyye*, 171.

⁶⁶ Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibin*, 1/19.

وأما الإفتاء فيقدم منها عند الاختلاف التحفة والنهية فإن اختلفا فيخير المفتي بينهما إن لم يكن أهلا للترجيح فإن كان أهلا له ففتى بالراجح ثم بعد ذلك شيخ الإسلام في شرحه الصغير على البهجة ثم شرح المنهج له لكن فيه مسائل ضعيفة

*Râbîh fi Ma'rifeti Tariki'l-Vâdîh, Şerhu'z-Zubed, Şerhu Mesaliki'd-Delciyye, Şerhu Manzûmeti'İmâd fi'l-İded ve Gâyetu'l-Merâm.*⁶⁷

3- Zekeriyâ el-Ensârî'nin (öl. 925/1519) yazdığı eserler: *Şerhu'l-Behceti's-Sağîr, Fetûh'l-Vehhâb bi-Şerhi Menheci't-Tullâb, el-Ğuraru'l-Behiyye fi Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye, Tahrîru't-Telkîhi'l-Lubâb ve Şerhuhû, el-Menhec Muhtasarı Minhâcu'n-Nevevi, Tuhfetü't-Tullâb bi Şerhi Tahrîri Tenkîhi'l-Lübâb, Esne'l-Metâlib Şerhu Ravdi't-Tâlib.*⁶⁸

4- Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî'nin (öl. 977/1570) yazdığı eserler: *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Ma'ânî Elfâzi'l-Minhâc, el-İknâ' fi Halli Elfâzi Ebî Sücâ'* (Şerhu Ğâyeti'l-İhtisâr), *Şerhu'l-Behceti'l-Verdiyye ve Fetâva'r-Remlî.*⁶⁹

5.2. Şafîî Mezhebinde Fetva Vermede Mu'temed Olan Hâşiyeler⁷⁰

1- Nûruddîn Ali b. Yahya ez-Ziyâdî'nin (ö. 1024/1615) *Hâşiyetu'n 'ale Şerhi'l-Menhec adlı hâşiyesi.*⁷¹

2- Şihâbuddîn Ahmed b. Kâsım es-Sabbâğ el-Abbâdî'nin (ö. 994/1586) *Hâşiyetun 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc Şerhi'l-Minhâc adlı hâşiyesi.*

3- Şihâbuddîn Ahmed el-Burullusî'nin (Amîra) (ö. 957/1550) Celaluddîn el-Mahallî'nin *Kenzu'r-Râğibîn Şerhu Minhâci't-Tâlibin* adlı eserine yazdığı hâşiyeye.

4- Takiyyuddin Abdullah b. Ömer b. Abdillâh b. Ahmed Bâ-Mahrame es-Sibânî el-Himyerî'nin (ö.972/1564-1565) *Nuketun 'ale Şerhi'l-Minhâc lil Heytemî* adlı eseri.⁷²

5- Takiyyuddin Abdullah b. Ömer b. Abdillâh b. Ahmed Bâ-Mahrame es-Sibânî el-Himyerî'nin (ö.972/1564-1565) *Hâşiyetun 'ale Esna'l-Metâlibi* adlı hâşiyesi.

Bu sıralamadan sonra mezhebin usulüne muhalefet etmiş “Arafat dağından alınan bir taşın yanında Arafat vakfesi yapılabilir” gibi görüşler dışında diğer hâşiyelerden de fetva verilebilir.⁷³ Zamanımızda çoğu Şafîî mezhebi fukahâsının elinden düşürmediği ve okuttuğu *İlânetu't Tâlibîn, Hâşiyetu'l*

⁶⁷ Muhammed İbrahim Ahmed Ali; Ali b. Muhammed b. Abdülaziz *el-Mezhep 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye veş-Şâfiyye ve'l-Hanbeliyye*, 316.

⁶⁸ Endûnisî, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhiri'l-kütübi'l-fikhiyyeti li eimetine'l-fukahâiş-Şâfiyye*, 177; Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibîn*, 1/19.

⁶⁹ Endûnisî, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhiri'l-kütübi'l-fikhiyyeti li eimetine'l-fukahâiş-Şâfiyye*, 177; Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibîn*, 1/19.

⁷⁰ Endûnisî, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhiri'l-kütübi'l-fikhiyyeti li eimetine'l-fukahâiş-Şâfiyye*, 177; Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibîn*, 1/19.

⁷¹ Sakkaf, *el-Fevâidu'l-mekkiyye fî mâ yehtecuhu talabetu's-Şafi'iyye*, 119.

⁷² Zirîklî, *el-A'lam*, 4/110; Kehhâle, *Mu'cemu'l Müellifîn*, 6/95.

⁷³ Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibîn*, 1/19; Kürdî, *el-Fevâidü'l-Medeniye fi Beyâni Men Yüftâ bi Kavlihi Mine's-Sâdeti's-Şâfiyye*, 68.

Bâcurî 'ale İbni Kâsım, Hâşiyetu'l- Büceyrimî 'ale Şerhi'l-Menhec, Hâşiyetu'l-Cemel 'ale Şerhi'l-Menhec ve Tuhfetu'l-Habîb 'ale Şerhi'l-Hatîb adlı eserler *Tuhfetu'l-muhtâc, Nihâyetu'l-muhtâc ve Şerhu'l-Menhec* eserlerinden nakilde bulunmuşlardır.

Müteahhir Şâfiî ulâmasının yazdığı hâşiyeler çoğunlukla Remlî'nin görüşlerine muvafıktır. Bu hâşiyelerden verilen fetvalar muteberdir. *Tuhfe ve Nihâye'ye* muhalefet eden hâşiyelere itibar edilmez.⁷⁴

6. GÜNÜMÜZDE ŞAFİİ MEZHEBİNDE FETVA VERİRKEN TAKİP EDİLMESİ GEREKEN YOL

Şâfiî mezhebi âlimleri *Tuhfetu'l-muhtâc ve Nihâyetu'l-muhtâc* eserlerini incelemiştir. Bu inceleme neticesinde her iki eserin de Şâfiî mezhebinin mu'temed görüşlerini barındırdığına kanaat getirilmiştir. Sadece bu iki eser ile fetva verilebileceği kanaatine varılmıştır. Zira bu kanaat, bu eserlerin baştan sona büyük bir ulema topluluğu tarafından okunması ve eserdeki görüşlerin delil ve kaynaklarının araştırılması sonucunda oluşan bir karar olmuş adeta bir konsensüs neticesinde olmuştur.⁷⁵ İbn Hacer ve Remlî'nin görüşlerinde yanıldıklarına dair müteahhir âlimlerin ittifakları olmamışsa; İbn Hacer'in *Tuhfetu'l-muhtâc* eseriyle *Nihâyetu'l-muhtâc* eserinin ittifak ettikleri görüşe göre fetva verilir.⁷⁶

Müteahhir Şâfiî fukahâsından olan Şeyhu'l-İslâm el-Kâdı Zekeriya el-Ensârî, İbn Hacer, Remlî, Hatîb eş-Şirbîni, İbn Kâsım es-Sabbâğ el-Abbâdî ez-Ziyâdî ve eş-Şebrâmullusî'nin eserlerinin hepsi mu'teber olup mu'avvel aleyhtirler. Fetva vermede ise bu eserlerden bazılarının diğerlerine önceliği vardır. Aralarındaki sıralamaya göre hareket edilir. Ancak kişi kendi şahsı (amelu'n-nefs) için bunların bütün eserlerindeki görüşlerle amel edebilir.⁷⁷

Fetva verirken aynı mesele hakkında mütekaddim ve müteahhir Şâfiî fukahâsının ayrı görüşleri varsa bu durumda müteahhir fukahânın görüşüne göre fetva verilir. Örneğin; mütekaddim Şâfiî fukahâsından imam Gazzâlî, malının çoğu haram olan kişiden mal almanın ve onunla muamelede bulun-

⁷⁴ Dimyâtî, *İlânetu't Tâlibin*, 1/19; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihi mine's-sâdeti's-şâfiyye* 68; Hubeşî, *el-Medhal ila mezhebi's-şâfiyyeti*, 73.

⁷⁵ Kürdî, *el-Fevâidü'l-Medeniyye fi Beyâni Men Yüftâ bi Kavlihi Mine's-Sâdeti's-Şâfiyye*, 64; Ali - Abdülaziz, *el-Mezhep 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve's-Şâfiyye ve'l-Hanbeliyye*, 303-311; Ali Cuma, *el-Medhal ilâ Diraseti'l-Mezâhibi'l-Fikhiyye*, 65-66; Hubeşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi's-Şâfiyyeti*, 72; Endûnisî, *el-Hazâini's-Seniyye Min Meşâhiri'l-Kütübi'l-Fikhiyyeti li Eimetine'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, 174; Sakkâf, *el-Fevâidü'l-Mekkiyye fî mâ Yehtâcuhû Talebetu's-Şâfiyye*, 119; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, 414.

⁷⁶ Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihi mine's-sâdeti's-şâfiyye* 58-59; Hubeşî, *el-Medhal ila mezhebi's-şâfiyyeti*, 74; Ali Cuma Muhammed, *el-Medhal ila diraseti'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, 65-66; Kavâsimî, "el-Medhal ila mezhebi'l-imami's-şâfiî" 414.

⁷⁷ Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihi mine's-sâdeti's-şâfiyye* 65-66.

manın haram olduğu hükmünü vermişti. Ondan sonra gelen müteahhir Şâfiî fukahasından imam Nevevî ise elinde helal ve haram mal bulunduran kişiden haramdan olduğu kesin olan malın dışında kalan diğer malda alışverişte bulunmanın mekruh olduğunu belirtmiştir.⁷⁸ Müteahhir Şâfiî fukahasından olan İbn Hacer de imam Gazzâlî'nin bu meseledeki görüşünün şaz olduğunu söylemiştir. Bu gibi meselelerde fetva Gazzâlî 'den sonra gelen müteahhir fukaha olan Nevevî ve İbn Hacer el-Heytemî'nin görüşlerine göre verilir.⁷⁹

Günümüzde fetva verilirken şu yolun takip edilmesi gerekmektedir:

1- *Tuhfetu'l-muhtâc* ve *Nihâyetu'l-muhtâc*'ta ittifak edilen görüşle fetva verilir.

2- *Tuhfetu'l-muhtâc* ve *Nihâyetu'l-muhtâc*'in ihtilaf ettikleri konuda müftî tercih ehli değilse ikisinden birisinin görüşüne göre fetva vermede serbesttir. Müftî, tercih ehli ise kendisine râcih görünen görüşe göre fetva verir. Tercihle bulunurken şu hususlara dikkat edilmelidir:

a- İki görüşten birisinin, mezhep ashâbının cumhuruna muvafık olması veya;

b- Diğer üç mezhep görüşüne muvafık olması veya;

c- Sahih hadislere muvafık olması.⁸⁰

3- Mesele hakkında *Tuhfetu'l-muhtâc* ve *Nihâyetu'l-muhtâc*'in ikisinde de görüş belirtilmemişse Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Şerhu'l-Behceti's-Sağîr* adlı eserinden fetva verilir. Onda da mesele hakkında bir görüş yoksa yine Zekeriyâ el-Ensârî'nin kendisinin eseri olan *Menhec*'in şerhi *Fethu'l-Vehhâb bi-Şerhi Menheci't-Tullâb* adlı eserinden fetva verilir.

4- Mesele hakkında yine bir görüş yoksa Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî'nin fûrû' fıkha dair yazdığı şu eserlerden fetva verilir: *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Ma'ânî Elfâzî'l-Minhâc, el-İknâ' fî Halli Elfâzi Ebî Şücâ'* (*Şerhu Ğâyeti'l-İhtisâr*), *Şerhu'l-Behceti'l-Verdiyye*"

Aynı mesele hakkında İbn Hacer'in görüşlerinde onun eserleri arasında ihtilaf olursa fetva vermede onun kitapları arasında şu sıralama takip edilir:

1- *Tuhfetu'l-muhtâc*

2- *Fethu'l-Cevâd 'ale Şerhi'l-İrşâd*,

3- *el-İmdâd 'ale Şerhi'l-İrşâd*,

4- *el-İ'âb Şerhu'l-'Ubâb*,

⁷⁸ قال الغزالي ... وإذا كان محتملا كونه من الحلال أو كونه من الحرام فقد قال قوم يجوز (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y), 2/126; فإن اشترى ممن أكثر ماله حرام لم يجز أخذه ما لم يتيقن أنه حرام وقال آخرون لا يجوز حتى يتحقق أنه حلال قال وكلاهما اسراف والاعتدال أنه إن كان الأكثر حراما حرم وإن كان حلالا ففقيه توقف. Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*, 9/425.

⁷⁹ Şirvânî, *Havaşî ale Tuhfetu'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc li İbni Hacer el-Heytemî*, 9/389. وَلَا تَعْرُفُ مُعَامَلَةً مِنْ أَكْثَرِ مَالِهِ حَرَامٌ وَلَا الْأَكْلَ مِنْهَا كَمَا صَحَّحَهُ فِي الْمَجْمُوعِ وَأَنْكَرَ قَوْلَ الْغَزَالِيِّ بِالْحُرْمَةِ مَعَ أَنَّهُ تَبَعَهُ فِي شَرْحِ مُسْلِمٍ Şirvânî, *Havaşî ale Tuhfetu'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc li İbni Hacer el-Heytemî*, 7/18.

⁸⁰ Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâdeti's-şâfiyye* 66.

5- Fetâva'l-Kubrâ'l-Fıkhiyye

6- el-Menhecû'l-Kavîm fî Mesâilî't-Ta'lim

Fetâva'l-Kubrâ ve el-Î'âb Şerhu'l-'Ubâb fetva verme sıralamasında eşit derecededirler. Ancak İbn Hacer'in, Bâ-Fadl'ın eseri Mesâilu't-Ta'lim (el-Mukaddimetu'l-Hadramiyye fî Fıkhi's-Sâdati's-Şâfi'iyye)'ye yazdığı şerh olan *el-Menhecû'l-Kavîm fî Mesâilî't-Ta'lim* adlı eseri fetva verme hususunda bu iki eserden daha ön sırada yer almaktadır.⁸¹

Aynı mesele hakkında Remlî'nin eserleri arasında ihtilaf olursa kitapları arasında şu sıralama takip edilir:⁸²

- 1- Şerhu'l-Îdâh,
- 2- Nihâyetu'l-muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc,
- 3- Şerhu'l-Behceti'l-Verdiyye,
- 4- 'Umdetu'r-Râbîh fî Ma'rifeti Tariki'l-Vâdîh,
- 5- Şerhu'z-Zubed,
- 6- Şerhu Mesâliki'd-Delciyye,
- 7- Şerhu Manzûmeti'Îmâd fî'l-Îded,
- 8- Gâyetu'l-Merâm.

Şemseddin er-Remlî'nin Nihâyetu'l-muhtâc ve Şerhu'l-Îdâh eserlerinde bir görüşte çelişki olduğu durumda Şerhu'l-Îdâh eseri Nihâyetu'l-muhtâc'tan daha sonra yazıldığından fetva verilirken Şerhu'l-Îdâh'ta geçen görüşler tercih edilir.⁸³

SONUÇ

Şâfiî mezhebi fakihleri, fetva usulünde mezheplerini hiyerarşik yapıya kavuşturmuşlardır. Kimlerin fetva verebileceğini, tabakalar adı altında fetvayı verecekler arasında bir sıralama ortaya koymuşlardır. Bunun sonucunda mezhebin hukuk güvenliği, birliği ve istikrarı sağlanarak fetvaya esas olacak görüş ve eserler ortaya çıkmıştır.

Şâfiî mezhebi fetva usûlü literatüründe fetvada, müftîde ve müsteftîde olması gereken özellikler çok ayrıntılı şekilde izah edilmiştir. Fürû'u fıkıh eserlerinin ictihat ve kaza bölümleri, Sıfatu'l-müftî, Şâfiî müctehit ve fukaha tabakaları, Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî ve Edebu'l-fetva adlı eserler gibi birçok eser kaleme alınmıştır.

⁸¹ Dimyâtî, *Înnetu't Tâlibin*, 1/19.

⁸² Muhammed İbrahim Ahmed Ali; Ali b. Muhammed b. Abdülaziz *el-Mezhep 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve's-Şâfi'iyye ve'l-Hanbeliyye*, 316.

⁸³ Endünîsî, *el-Hazâinü's-seniyye min meşâhiri'l-kütübi'l-fıkhiyyetti li eimetine'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 177; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fî beyâni men yüftâ bi kavlihi mine's-sâdeti's-şâfi'iyye* 256; Muhammed İbrahim Ahmed Ali; Ali b. Muhammed b. Abdülaziz *el-Mezhep 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve's-Şâfi'iyye ve'l-Hanbeliyye*, 308-309.

H. VII. asırdan önce Şâfiî mezhebinde Müzenî'nin *el-Muhtasar*, Şirazi'nin *et-Tenbih* ve *el-Mühezzeb* ve Gazzâlî'nin *el-Vasît* ve *el-Vecîz* adlı eserleri fetva vermede başlıca kaynaklar olmuştur.

Sonrasında Şâfiî mezhebinde Şeyhân diye anılan Râfiû ve Nevevî'nin eserleri fetva vermede en temel kaynak olmuştur.

Râfiû ve Nevevî'den sonra yazılan eserler, Şâfiî mezhebinde fetva vermede esas kaynak teşkil etmiş, çoğu hâşiyeler bu eserlerin üzerine yazılmış ve Şâfiî mezhebindeki furu-i fikh dersleri bu eserlerden yapılmıştır. Bu eserler şunlardır:

- 1- *Tuhfetu'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*
- 2- *Nihâyetu'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*
- 3- *Fethu'l-vehhâb şerhu'l-menhec muhtasarı Minhâcu'n-Nevevî*
- 4- *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti ma'ânî elfâzi'l-Minhâc*

Hicri X. asırdan itibaren günümüze kadar ki zaman aralığında Şâfiî mezhebinde fetva vermede fetva verilirken şu sıralamanın takip edildiğini görmekteyiz:

1- *Tuhfetu'l-muhtâc* ve *Nihâyetu'l-muhtâc*'in ittifak ettikleri görüşle fetva verilir.

2- *Tuhfetu'l-muhtâc* ve *Nihâyetu'l-muhtâc*'in ikisi arasında ihtilaf olan konular müftî tercih ehli değilse ikisinden birisinin görüşüne göre fetva vermede muhayyerdir.

Müftî, tercih ehli ise kendisinin râcih gördüğü görüşe göre fetva verir. Müftî, bu tercihinde de seçtiği görüşün şu hususları taşıması gereklidir:

- a- Mezhep ashâbının cumhuruna muvafık olması veya;
- b- Üç mezhep görüşüne muvafık olması veya;
- c- Sahîh hadislere muvafık olması.

3- Mesele hakkında *Tuhfetu'l-muhtâc* ve *Nihâyetu'l-muhtâc* eserlerinin ikisinde de görüş belirtilmemişse Zekeriyâ el-Ensârî'nin Şerhu'l-behçeti's-sağîr eserine göre fetva verilir. Bu eserde de mesele hakkında bir görüş yoksa yine Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Menhec*'in şerhi *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi Menheci't-tullâb* eserinde geçen görüşe göre fetva verilir. Bunda da bulunmaması durumunda Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî'nin fûrû'u fikh alanında yazdığı *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti ma'ânî elfâzi'l-Minhâc*, *el-İknâ' fi halli elfâzi Ebî Şücâ'* (*Şerhu ğâyeti'l-ihţisâr*) ve *Şerhu'l-Behçeti'l-verdiyye* eserlerinden fetva verilir.

4- Fetva verirken aynı mesele hakkında İbn Hacer, Remlî, Şeyh Zekeriyâ el-Ensârî, Hatîb eş-Şirbînî'nin bizzat kendi eserleri arasında da ihtilaf olursa fetva vermede onların kitapları arasında var olan sıralama takip edilir.

5- Yukarıda anılan eserlerde meselenin hükmüne rastlanmaması duru-

munda Şafîî mezhebinde fetva vermede mu'temed olan hâşiyelerden fetva verilir.

Bu sıralamadan sonra meselenin hükmü bu kitaplarda olmadığı durumlarda mezhebin usûlüne muhalefet etmemek şartıyla diğer hâşiyelerden de fetva verilebilir.

KAYNAKÇA

- Ali Cuma, Muhammed. *el-Medhal ila Diraseti'l-Mezahibi'l-Fıkhiyye*. Kahire: Daru's-Selam, 4. Basım, 1433/2012.
- Ali, Muhammed İbrahim Ahmed – Abdülaziz, Ali b. Muhammed. *el-Mezhep 'Inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye veş-Şâfi'iyye ve'l-Hanbeliyye*. thk. Türki Muhammed Hâmid. Kuveyt: el-V'ayi'l-İslâmî, 1433/2012.
- Aslan, Ömer. “Şafîî Mezhebinde Fetva Usulü ve Kullanılan Başlıca Rumuz ve Terimler”. *Harran İlahiyat Dergisi* 45 (2021), 57-75.
- Atar, Fahrettin. “Fetva”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aybakan, Bilal. “Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/394-396. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aybakan, Bilal. “Şafîî Mezhebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/233-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bâ-'Alevî, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin b. Ömer. *Buğyetu'l-Müsterşidin*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, t.y.
- Beraketî, Muhammed 'Amim el-İhsan el-Müceddidî. *Edebü'l-Müftî*. Keratiş: Daru'l-'Ulum, 1437/2016.
- Büceyrimî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer. *Tuhfetu'l-Habib 'ale Şerhi'l-Hatib (Büceyrimî 'ale'l-Hatib)*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1417/1996.
- Dimyâtî. Ebu Bekr es-Seyyid Muhammed Şetta. *İânetu't Tâlibin*. Beyrut: Daru'l-Fıkr, 2002.
- Endûnisî, Abdükadir b. Abdülmütalib el-Mendeyli. *el-Hazâinu's-Seniyye Min Meşâhiri'l-Kütübi'l-Fıkhiyyeti li Eimetine'l-Fukahâiş-Şâfi'iyye*. thk. Abdülaziz b. es-Sâyib. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1424/2004.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Hanîn, Abdullah b. Muhammedb. S'ad. *el-Fetva fiş-Şeri'ati'l-İslamiyye*. Riyad: Mektebetu'l-'Âbikân, 1429/2008.
- Harrânî, Necmuddin Ahmed b. Hamedan. *Sıfatu'l-Müftî ve'l-Müstefî*. Riyad: Daru's-Sami'î İbni Hazm, 1436/2015.

- Heytemî, Ahmed b. Muhammed İbn Hacer. *el-Fetâvâ'l-Kubrâ'l-Fıkhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, t.y.
- Heytû, Muhammed Hasan. *el-İctihâdu ve Tabakâtu Müctehitiş-Şâfi'iyeti*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1988.
- Hubeşî, Fehd Abdullah. *el-Medhal ilâ Mezhebiş-Şâfi'iyeti*. Ebu Dabî: Mektebetu 'Aynî'l-Câmi'a, 2005.
- Kâdı Şuhbe, Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Tabâkatuş-Şâfi'iyeti*. thk. el-Hafız Abdulalim Han. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1407/1987.
- Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer. *el-Medhal ila Mezhebil- İmâmiş-Şâfiî*. Ürdün: Daru'n-Nefais, 1423/2003.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l Müellifin*. Beyrut: Daru İhyau't-Turasi'l-Arabî, 2015.
- Kürdî, Muhammed b. Süleymân el-Medenî. *el-Fevâidü'l-Medeniye fî Beyâni Men Yüftâ bi Kavlihi Mine's-Sâdetiş-Şâfi'iyeye*. thk. Bessâm Abdülvehhab el-Câbî. Lübnan: Dâru'l-Cefan ve'l- Câbî, 2011.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Lügat*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref. *Âdâbu'l-Fetva ve'l-Müftî ve'l-Müsteftî*. thk. Bessam Abdulvahhab el-Câbî. Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1408/1988.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necib el-Mutî'î. Cidde: Mektebetü'l-İrşad, t.y.
- Osmanî, Muhammed Takî. *Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu*. Dimaşk: Daru'l-Kalem, 1435/2014.
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Abbas. *Nihâyetu'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1404/1984.
- Sakkaf, Alavî b. Ahmed b. Abdirrahman. *el-Fevâidu'l-Mekkiyye fimâ Yehtecuhu Talabetuş-Şafi'iyye*. Yemen: Merkezu'n-Nur li'd-Diraseti ve'l-Ebhas, t.y.
- Şehrezûrî, Ebu 'Amr 'Osman b. Abdirrahman (İbn Salah). *Edebu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*. thk. Muvaffak Abdullah Abdülkadir. Beyrut: Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, 1407/1986.
- Şirvânî, Abdulhamid - Ahmed b. Kâsım el- 'Abbâdî. *Havaşî ale Tuhfetu'l-muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc li İbni Hacer el-Heytemî*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, t.y.
- Şümeyletu'l-Ehdel, Ahmed Meykarî. *Süllemü'l-Müt'allimi'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Rumûzi'l-Minhâc* (Minhâcü't-Tâlibin ile birlikte). thk. İsmail Osman Zeyn. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005.
- Zâfirî, Meryem Muhammed Sâlih. *Müstelehâtü'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2002.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzak el-Murtedâ. *Tâcu'l-'Arus min Cevâhiri'l-Kâmus*. thk. Abdülmecid Katâmiş. Kuveyt: et-Turâsu'l-'Arabî, 1422/2001.

Zeydan, 'Abdülkerim. *Usûlü'd-Da'veti*. Beyrut: Müssetu'r-Risâleti Naşirun, 9. Basım, 1423/2002.

Zirikli, Hayruddin. el-'Alam. Beyrut: *Daru'l-İlmi li'l-Melâyin*, 5. Basım, 1980.